

ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

БОГОСЛУЖБОВА МОВА В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЦЕРКВАХ

ЗБІРКА РЕЦЕНЗІЙ НА НОВІ ВИДАННЯ

Відбитка з „Елпіс“ 1931 р. т. V ст. 189—217.

ВАРШАВА
Синодальна Друкарня
1931

ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО

БОГОСЛУЖБОВА МОВА В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЦЕРКВАХ

ЗБІРКА РЕЦЕНЗІЙ НА НОВІ ВИДАННЯ

Відбитка з „Ελπίς“ 1931 р. т. V ст. 189—217.

В А Р Ш А В А
Синодальна Друкарня
1 9 3 1

Богослужбова мова в слов'янських Церквах.

Збірка рецензій на нові видання.

I.

Нове виправлення церковно-слов'янського літургічного тексту в Греко-католицькій Церкві.

1. О. Др. Спирідон Кархут. **Нове видання Служебника. Правила правопису й мови та зміни в дотеперішнім тексті.** Видання «Богословії», ч. 7, Львів, 1929 р. 39 стор.

2. Мікрон лειτουργικόν сύρβъчъ Малый Служебникъ содержà по чинъ стьял кафолическыя kostочныя Церкви Літurgію йже во Стъяхъ Оцилі нáшегш щаинна Златоустагш въ Проекомідією Літurgіамъ ѿ Службами различныхъ намѣреній ѿ бѣшини Стъимъ. Во Львовѣ. Ізданиеніемъ Фонда Львовскыя Ахієпіархіи, тұпомъ же Ставропигійскаго Інститута при Церкви Оуспенія Пресвятой Божи. Въ лѣто въ Ржівіа Хрітова ацл. (1930). Благословеніемъ Высокопреображенаго Куръа Индрѣя Шептицкаго, Митрополита Галическаго, Ахієпіппа Львовскаго, Епіпа Каменца Подольскаго, Пресвѣнаго Куръа Григорія Хомішина (і т. д.—Діонисія Ніярадія Крижевицького, Йосафата Коциловського, Вас. Такача, К. Богачевського, П. Гебея, П. Гайдича, Г. Лакоти, В. Ладики, І. Бучка), созвѣщавшихся на собраниї, бывшихъ въ градѣ Римѣ въ мѣсяци Октябрїя лѣта ацк. ф. (1929), ѹже чинъ ѿ прѣвилла стьял Літurgіи оутѣбніша ѿ оутвердніша. Тѣзть по дрѣвнимъ слов'янскимъ ѿ греческымъ книгамъ ѿ по прѣвиломъ дрѣвнаго церковнослов'янскаго Азыка неправи, написа, неполни ѿ книгъ сюю нѣдѣлїи іерей Дръ Спурідѡнъ Кархутъ, профессоръ церковнослов'янскаго Азыка въ гр: каф.: Богословетбъ йїакадеміи въ Львовѣ. Стор. 168 in f°.

По світовій війні у всіх слов'янських Церквах на порядок денний гостро стала справа богослужбової мови. Церкви, що вживають т. зв. церковно-слов'янської мови, опинилися сьогодні перед дуже трудним завданням „освіження“ своєї літургічної мови, але це завдання вони вирішують кожна по-своїому. Процес певної зміни чи наближення богослужбової мови до мови живої на сьогодні став зовсім виразним і реальним по всіх без винятку слов'янських Церквах. Церковно-слов'янська мова справді сильно застаріла, від довгого часу ґрунтовно не вправлялася, а тому вона відстала від мови живої, і всі Церкви тепер намагаються в той чи інший спосіб освіжити її. Наближається якась нова доба в житті церковної мови, доба, що принесе певне наближення її до мови живої того чи іншого слов'янського народу.

В Греко-католицькій Церкві в Галичині ц.-слов'янська мова знаходиться в особливо ненормальнім стані. В своїй праці: „Історія церковно-слов'янської мови“ („Елпіс“ кн. 5, 1931 р., ст. 33—35) я вже розповідав, під якими впливами склалися теперішні літургічні книжки Уніатської Церкви. Православна Церква українського народу здавен-давна мала свої богослужбові книжки, з досить відмінним, в порівнянні з книжками московськими, текстом. Ці самі книжки дуже довгий час лишалися й по 1596 р. в Уніатській Церкві і тексту їхнього майже не займали. Але цей стан рішуче змінено в другій половині XVIII—на початку XIX віків, коли в Галичині запанували сильні російські впливи. Через ці впливи Греко-католицька Церква поволі ґрунтовно виправила свої стародавні українські богослужбові тексти згідно з виданнями московськими, некритично приймаючи їх за „останнє слово науки“. Ось через це в сьогодняшніх уніатських книжках бачимо велику мішанину свого стародавнього українського з дуже помітними російськими налетіlostями.

Цього ненормального стану богослужбових книжок Греко-католицької Церкви в Галичині якось не помічала сама Церква, а це, на мою думку, тільки тому, що за останній час не можна вказати ані одного більш-менш видатного загальнознаного знавця історії церковно-слов'янської мови та кирилівської палеографії серед духовенства в Галичині. Церковно-слов'янської мови навчають тут по вищих богословських школах занадто мало, обмежуючись самою тільки короткою граматикою цеї мови; окремих курсів ані історії церковно-слов'янської мови, ані історії виправлень і перекладів Св. Письма тут нема, нема й кирилівської палеографії та палеотипії, цеб-то нема тих дисциплін, що єдині дають повне вияснення сьогодняшнього стану богослужбових книжок. Через усе це в ХХ-му столітті маємо такий дивогляд, як в Церкві Греко-католицький: Служби правлять з українською вимовою, але по книжках, що вщерть переповнені російським зафарбуванням.

Відчуваючи ненормальний стан своїх богослужбових книжок, з недавнього часу у Львові жваво заходилися коло направи їх. Душою цеї направи став професор греко-католицького духовного семинару у Львові, о. Спиридон¹⁾ Кархут, недавно померлий (17.III.1931). Він власне заінтересував свою вищу церковну владу станом сьогодняшніх ц.-сл. богослужбових текстів і захотив її до певної акції в цій справі. В 1929 р. в жовтні місяці відбулася в Римі конференція всіх українських греко-католицьких єпископів, на якій ухвалено видати Малий Літургікон, що його опрацював о. Др. С. Кархут; крім цього, рішенням тої ж конференції заложено для ведення справи „Міжепархіяльну Комісію для ревізії літургічних книг“. В середині минулого 1930 року з друку вийшов Малий Служебник, яко перша праця; на Служебникові вказано аprobату митрополита кир Андрея Шептицького і 10-х інших греко-католицьких ієрархів. Як я далі покажу, праця вийшла зовсім невдалою.

О. Кархут, як це показує його „Граматика української церковно-слов'янської мови“ 1927 р., а особливо в горі наведені дві його праці, був тільки дилетантом в церковно-слов'янській мові²⁾, а історії її докладно не студіював, не був знавцем також кирилівської палеографії, та палеотипії. Усе це й допровадило працю о. Кархута до повної невдачі.

Спинюся на головніших засадах нововиданого Служебника; засади ці о. Др. Кархут подав окремо в своїй книжечці: „Нове видання Служебника“ 1929 р. Полемізуючи тут з о. Кархутом, знаходжуся в при-край становищі, бо ж автор праць, які я аналізу, помер. Але думаю, що по смерті автора не вмирає праця його, а вона як раз стала тепер актуальною; крім того, існує Комісія, від якої виступав о. Кархут,—вона й зможе, в разі потреби, відповісти на закиди, які я змушеній зробити тут на працю о. Кархута.

1. О. Др. Кархут поставив собі завданням видати Служебника стародавнім, „науковим“ правописом. Про ці завдання в книжечці сам автор росповідає так: „Прийшла конечна потреба, якщо мертві церковна мова має остоятись в богослуженні слов'янських народів, устійнити її правопис, форми й складню по правилам, які поставила наука на основі рукописів з X. й XI. в. та порівнання староцерковнослов'янської мови з іншими індоевропейськими мовами, і приблизити церковнослов'янську мову як найбільше до староцерковно-слов'янської та надати їй форму наукову“ (ст. 4). А це робиться з тих причин, що „при-

¹⁾ Сам о. Кархут в вищенаведеній книжечці пише себе: Спирідон, мабуть з ц.-сл. і гр. **Сπύριδονъ**.

²⁾ Пор. гостру рецензію проф. Карлового Університету в Празі о. Вайса на граматику о. Кархута в „Записках ЧВВ“.

стосовання наукових правил у нових виданнях церковних книг спинить, або що найменше обмежить самовільні зміни церковнослов'янської мови, вчинить таку церковну мову більше приємливою для всіх слов'янських племен (*sic!*) без докору накидування їм богослужбовою мовою чужих питоменностей і придає їй більшу повагу” (ст. 4).

У цих заданнях, як їх поставив собі о. Кархут, що ні слово, то непорозуміння. Саму основну думку о. Кархута — видати Служебника давнім правописом, „по правилам, які поставила наука на основі рукописів з X. й XI. в.,”—саму цю основну думку вважаю чудною, а для Церкви зовсім некорисною. Історія ц.-сл. мови показує, що правопис цеї мови увесь час наближався до живої вимови, і в кожну добу, в тій чи іншій мірі, він усе залежав від вимови. Сьогодняшній ц.-сл. правопис—це головно правопис українських книжок XVII віку, унормований в Росії в XVIII—XIX віках; але основа цього правопису — все таки стародавня. Проф. Кархут хоче піти проти багатовікової історії правопису ц.-сл. мови, і повернути його на той стан, яким він був в X—XI в. Добре, це можна легко зробити, але ж тільки така реформа для Церкви нічого сінько корисного не дасть, а сама ц.-сл. мова не стане від того більше зрозумілою для вірних. Правопис X—XI вв. був добрим тільки у свій час, коли був зв'язаний з живою вимовою.

В другій половині XIV-го віку митрополит Тирновський Євфимій, як знаємо, запровадив був не мало стародавніх рис до своєї правописної реформи; але минув навіть недовгий час, і всі ці стародавні правописні риси вивіялися з нашого письменства, познікали, бо їх не підтримувала жива фонетика. А правопис, не пристосований до живої мови, есть справа постійно недовговічна і зовсім некорисна.

Сама думка Кархутова — подати такий правопис, щоби він був універсальним для всіх слов'янських народів, то тільки нереальна мрія. Живе життя сьогодні вимагає зовсім іншого, кожний окремий слов'янський народ потрібує свого власного ц.-сл. правопису, пристосованого до його живої мови. Треба не забувати головної ідеї цілої кирило-мефодіївської праці,—голосити вірним Слово Боже зрозумілою мовою. Через це в сербських церковно-слов'янських книжках пишуть сьогодні п'єсан, жизан, сведержител і т. п., і роблять те з вимог живого життя.

Сама думка подати новий сучасний церковно-слов'янський текст в давнім правопису не логічна й подібна до нової одежі з старими латками... Сьогодні ставиться питання про найбільше упрощення ц.-сл. правопису, а не про його заплутання та помішання.

Зовсім інша річ—реставрація стародавнього тексту; це річ велична, ідейна й корисна, як то поставила була в 1914 р. для Біблії Петербурська Духовна Академія; але про таку реставрацію в праці о. Кархута мови зовсім нема, його цікавить головно одежка (правопис), а не сама людина (текст).

2. Погляньмо тепер, як же о. Кархут виконав поставлене собі завдання,— „устійнити правопис, форми й складню по правилам, які поставила наука на основі рукописів з X. й XI. в.“. Наперід скажу, що цього завдання він зовсім не виконав, заплутавшись безвихідно в правописних нетрах. Служебник на кожнім кроці має непослідовності та відступлення від стародавніх норм. Усі ці часті відступлення — чисто суб'єктивні, на які сам о. Кархут ласково дає свою згоду, пояснюючи те ось такими маловартими причинами: „щоби не зривати так нараз з усім тим, до чого через довгий час привиклося“ (але до цього додає ще таке речення, характеристичне для цілої праці о. Кархута: „однак на будуче треба поступити рішучійше, що й наступить вже з мого боку в приготовлені на найближчий час виданні єрейського Часослова“ ст. 9), „в окінченні... задержано, бо ту ъ було би викликало спротив (чий?), наразі непоборимий“ ст. 10, „бо такі форми... ...тепер вже разили би“ ст. 17, 2 відм. староц. ...був би тепер вже неприємливий“ ст. 19, нової форми „годі вже усунути“ ст. 21, старі форми „не далисяби тепер зовсім вимовити“ ст. 22, старий відмінок „тепер вражавби“ ст. 23 і т. п., — уже саме це говорить, що о. Кархут розуміє правопис X—XI віків дуже суб'єктивно і запроваджує його не скрізь, а тільки де-не-де. Вийшла справді ряба мішанина новочасного зо стародавнім.

3. Мало не кожний рядок книжечки о. Кархута вимагає спростовання або вияснення, а щоби все те подати, треба було б написати книжечку бодай вдвое більшу від Кархутової. Тому подам тут лише декілька прикладів.

а. Проф. Кархут увів до свого Служебника розріжнення **ѧ** від **ѧ**, і цю останню, **ѧ**, подає по давньому, цеб-то етимологічно. Але для чого те все? Кому це потрібно? Послідовне уживання **ѧ** було в церковнослов'янськім письменстві лише тоді, коли в мові існували ще носові звуки, але етимологічне уживання **ѧ** тепер, коли ми вимовляємо його як **ѧ**, а інші слов'яне ще йнакче, буде що найменше дивацьким. Коли ж реставруємо **ѧ**, то чому о. Кархут не реставрує другого знака для носового звука, **ѫ**? Чому він в Служебнику пише **պԾТЬ**, **զՃՀ**, **ՅՑՑ**, а не по-стародавньому **պՃՏ**, **զՃՃ**, **ՅՃՃ** і т. п.? Таке важливе питання о. Кархут легенько збуває суб'єктивним твердженням: „знак **ѧ**... заступлено по теперешній церковній мові всюди через **Ծ**, а **ѫ**... через **Կ**“, ст. 8. Але чому не приймає о. Кархут цього **Ծ**, він не пояснює, хоч уже цим викиненням **Ծ**, **Կ** він розвалив усю свою будову й далеко відійшов від поставленого завдання.

б. Поставивши собі завданням реставрувати й устійнити правопис „по правилам, які поставила наука на основі рукописів з X. й XI. в.“ (ст. 4), о. Кархут проминув повною мовчанкою т. зв. редуковані звуки **ڙ**, **ڦ**, а вони ж то панують в пам'ятках X—XI віків. Цих звуків **ڙ**, **ڦ** ніде по давньому о. Кархут не вживає, хоч вони для інших слов'ян

так само були б гаслом для живої вимови, напр. **сніг, дінь** казало б сербові про сан, дан. Але про це у о. Кархута ані згадки.

Таким чином основні голосні старослов'янського вокалізму, **ж, з, ь**, о. Кархут самовільно викинув, і вже це саме каже про повну суб'єктивність його реставрації старослов'янського правопису.

в. Др. Кархут запровадив до правопису Служебника розріжнення є та є, як то було вдавнину в деяких рукописах, напр.: **всегда, юстъ, лобызыаетъ** і т. п. Безумовно, це добра річ. Але Др. Кархут не бере на увагу свідчення кирилівської палеографії в цій власне справі, бо ж є зникло з письменства дуже рано й було замінене круглим широким є; таким чином вистарчить для фонетики нашої мови букв є та є, а є непотрібне. Пізніше до такого висновку прийшов і сам Др. Кархут, бо ось в мене другий примірник Малого Служебника і в нім літери є вже нема. Не знаю тільки, котрий же з двох примірників уважати за автентичний. Але в першому примірникові маємо скрізь є.

г. Запровадити стародавній правопис о. Кархутові по слідовно ніде не вдалося. Так, скажемо, літер **ѹ—ѹ**, **и—ї** він вживає, як сам каже, по сучасному. В іншій групі випадків о. Кархут мусів пристати на східно-слов'янську рецензію, напр. в писанні **ѣ** (ст. 9), в писанні глухих з плавними (ст. 11) і др. Таким чином, правописні „правила Х—XI в.“ на практиці мало допомогли о. Кархутові.

4. Неправильних, неточних, неясних і т. п. виразів в книжечці о. Кархута: „Нове видання Служебника“ на кожній сторінці повно, і нема зможи (і потреби) усіх їх тут наводити. Зазначу лише де-кільки:

а. Починається книжечка таким реченням: „Церковнословянська мова, тобто мова теперішніх слов'янських книг“... (ст. 3). Таке окреслення важливої речі — це типове, характерне для цілої методи праці о. Кархута. Починати працю таким неточним і неправдивим реченням — це дати відповідне свідоцтво й на ввесь дальший зміст праці.

б. На ст. 11 читаємо: „Знак **ь** в староцерковн. наростку **-ък-** по **и** не зазначений в сім виданні навіть єриком, на прим. **вселенеский, словенеский** і т. і“. Знову кардинальне суб'єктивне відступлення від стародавнього правопису! Я пояснює таке відступлення о. Кархут тим, ніби „ту вже ніякий нарід із слов'янським богослуженням у своїй живій мові змякчення не знає“. Пояснення дивне, і просто неможливе в устах кожного словіста, що докладно розуміється на фонетиці. Але справа в тім, що Др. Кархут постійно плутає правопис із фонетикою, що й доводить його до таких чудних тверджень, як вищенаведене. Фонетика самої живої української мови аж кричить проти пояснення Кархутового, бо ж то тільки пишемо вселенський, панський, а вимовляємо вселенський, панський; зрештою кому це не відомо? І ось на таких „нauкових“ підставах о. Кархут видає свого Малого Служебника.

в. На ст. 12 читаємо: „Церковнослов'янський правопис уживає **с**, однак по найбільшій часті, хибно, як на прим. в словах **слáй**, **слáкъ**, **смíй**, **скѣрь** і т. і“. Нічим цього не у доводнює Др. Кархут, а між тим ціла церковно-слов'янська література надзвичайно послідовно і вперто постійно пише в цих словах **с**, і новочасний ц.-сл. правопис, що знає тут **с**, то тільки писання традиційне. Старо-слов. **с** бреніло як **дз**, і скажемо **смíй** в українських говорах оправдане ще й тепер, бо маємо **дзмíй**; пор. ще говори болгарські.

г. Суб'єктивність о. Кархута дуже велика. Проти живої фонетики нашої й інших слов'янських мов скрізь пише він в своїм Служебнику **нашъ**, **врачъ**, **мѹжъ** і т. п., хоч пам'ятки XI в. не рідко мають тут і **з** на кінці; пише навіть **ѡдѣжды**, **ѡжди**. Але одночасно з тим скрізь дає він **ц** непалатальне (тверде): **ѹтецъ**, **члѣкѹбецъ** і т. п., хоч давні пам'ятки знають надзвичайно часто **ѹтыцъ**, **коныцъ**, **ѹтыци** і т. п. А ось вам „наукове“ пояснення, чому Др. Кархут не відновляє старого **ѹтецъ** і под.: „бо ту **б** (на прим. **ѹтецъ**, **мѹроносицъ**) було би викликало спротив (чий?), наразі непоборимий“ (ст. 10). Як бачимо, суб'єктивність (а до того направлена проти живої української мови, як і в інших місцях) далекийдуча. Як знаємо, форми **ѹтецъ**, **ѹтыци** і под. надзвичайно часті в церковно-слов'янських книжках українського народу; а про форми **ѹтецъ**, **ѹтычи** і под. акад. А. Кримський виставив цікаву гіпотезу: „Буква **ц** вимовлялася м'яко, і тому після неї можна було писати попросту **а**, а не **ѧ**“ („Записки“, Київ, 1927 р., т. XII, ст. 352; див. Ів. Огієнко: „Українська літературна мова XVI ст.“, 1930 р., ст. 281). Але все це о. Др. Кархутові не цікаве і він тут, як і в інших випадках, іде проти багатовікової української традиції.

д. Ось іще характерний приклад для методи праці о. Др. С. Кархута. Зовсім справедливо на ст. 12 він пише: „Замість сполуки **жд**, витвореної в староболгарській мові із спалиталізованого **д**, являється у східно слов'янських памятниках, почавши вже від Остромирового Євангелія, отже й в теперішній церковн. мові*) також **ж**, на прим. **віжъ**, **приходжъ** і т. і“. Задоволений читач по таким вступі чекає, що нарешті о. Кархут хоч тут зробить уступку своїй українській мові; але даремне чекання,—ці стародавні форми о Кархут відкидає, бо до свого Служебника він взагалі не допускає нічого українського. А пояснення його таке: „Ліпше задержати сполуку **жд**, як питому первісним старо-церковнослов'янським перекладам“... Так легенько збуває Др. Кархут важливі питання церковно-слов'янської вимови.

е. Не тільки старо-слов'янські пам'ятки, але взагалі церковно-слов'янські тексти всіх віков надзвичайно часто мають в 3-ій особі однини й множини часу теперішнього закінчення **-ть**, напр. **носитъ**, **носити**.

*) Що значить чудне й неправдиве речення: „Отже й в теперішній церковн. мові?“

САТЬ; в пам'ятках східно-слов'янських це **-ть** панує, — тут **-ть** часом зовсім нема, або воно рідке. Наука приймає закінчення **-ть**, як відповідне іndoєвроп. **-ti,-nti**, за первісне й старше від закінчення **-тъ** (Див. І. Огієнко: Фонетика церковно-слов'янської мови, 1927, ст. 146). Отож, чекаємо, що нарешті таки Др. Кархут хоч тут запровадить до свого Служебника стародавню рису **-ть**, живу й тепер в нашій мові. Чекаємо цього тим більше, що праїndoєвропейська мова говорить за **-ть** (**-ti,-nti**), а Др. Кархут завданням своїм ставить запровадити до свого Служебника „правопис, форми і складню по правилам, які поставила наука на основі рукописів з X. й XI. в. та порівнання староцерковно-слов'янської мови з іншими іndoєвропейськими мовами“ (ст. 4). Скажемо, закінчення орудного відмінка однини муж. й сер. роду в праїndoєвроп. **-ти**, тому Др. Кархут в своїм Служебнику запровадив закінчення **-мъ**, напр.: **миромъ**, **тѣмъ** і т. п. (див. ст. 16), хоч в пам'ятках усіх слов'янських народів часте **-ть**. Але стародавнє закінчення **-ть** було б на користь українській мові, тому Др. Кархут, звичайно, відкидає його; причини цього відкинення надзвичайно цікаві: „Окінчення... на **-и**... у сім виданні не привернено, бо ніякий слов'янський народ кромі Українців змякчення ту вже не має“ (ст. 21). Поминаю логіку цього доводу, але саме це твердження зовсім неправдиве: дуже багато, скажемо, російських говорів мають **Rhaes.** 3¹ і 3² на **-ть**: ходить, носять і т. п. (Див. Діалектологію Соболевського в багатьох місцях). Тут Др. Кархут знову плутає живу фонетику з правописом та літературною мовою*). Але, перефразуючи Др. Кархута, запитаю його про запроваджене в Служебнику **-мъ**: чи ж хоч один із слов'янських народів зберіг це **-ть**?

Є. Я спинявся тут лише на тих питаннях, про які росповідає сам о. Кархут в своїй книжці: „Нове видання Служебника“. Але йому можна було б ще багато поставити запитань, про які він нічого не говорить. Напр., говорячи про українську рецензію ц.-сл. мови, не можна оминати питання, як маємо подавати закінчення родового відмінку прикметників, на **-агъ** чи на **-огъ**; цеб-то чи вживати зовсім чужого нам **-аго**, чи живого **-ого**, бо ж це **-ого** таке часте в стародавніх українських пам'ятках. Ось вийшов Молитовник для православних воїнів польської армії „Друг воїна“, Варшава, 1930, і в цім Молитовнику скрізь подано в ц.-сл. тексті закінчення **-ого**.

Не буду більше давати прикладів „науковости“ та послідовності Др. Кархута,—про них треба б писати цілу монографію. Ще раз тверджу: обрана метода Кархутова зовсім непослідовна, не наукова і дуже часто, ніби навмисне, йде проти української традиції, але в більшості задержує традицію російських богослужбових книжок.

*) Але цікаво, що й сам Др. Кархут ніби визнає неслухність свого твердження, бо додає: „Однак на будуче ліпше було би таки його (цеб-то закінчення **-ть**) приняти“...

5. Те, що др. Кархут говорить про наголос в богослужбових книжках на ст. 13-14, цілком баламутне й неправдиве. Слушно пише він, що „в теперішніх книгах (церковних, І. О.) наголошується слова по найбільшій часті по правилам живої мови“ (ст. 13). З такого твердження можна б легко зробити внесення, що й в Служебнику о. Кархута буде запроваджений живий український наголос; але Кархут, як то ми вже бачили не раз, робить висновки протилежні його твержденню (аби тільки не на користь українській мові!): „Але що в ріжних мовах він ріжний, а навіть у тій самій мові не все однаковий, тому годі поставити якийсь спосіб наголошування для всіх мов (!) загально відповідний. Загалом треба держатися наголосу, який вже через довший час в церковних книгах устійнився“ (ст. 13). Тут що ні слово, то з дива не вийдеш. Др. Кархутові поручено скласти Служебника для української Греко-католицької Церкви, а він говорить про якийсь загально-слов'янський наголос... А висновок — „треба держатися наголосу, який вже через довгий час в церковних книжках устійнився“, зовсім неясний: в книгах XVI—XVIII віків був наголос український, а в книгах XIX в.—наголос російський, якого ж собі бажає Др. Кархут? Відповідь дає сам Малий Служебник: в нім скрізь від початку до кінця запроваджено наголос московських богослужбових книжок...

Про наголос в українських церковних книжках я вже багато раз писав *), і тому не буду тут широко над цим спинятися. Я реальними фактами довів, що українські богослужбові книжки, як писані так і друковані, мають свій власний наголос, відповідний своїй живій мові і відмінний від наголосу російського. Цей наголос панував по українських церковних книжках аж по кінець XVIII століття, і тільки з початку XIX-го віку в Галичині починають друкувати церковні книжки з російськими наголосами; робили це через той загальний москофільський нахил, який панував тоді в Галичині. Пізніше, коли москофільство минуло, російський наголос в богослужбових книжках таки полішився аж до сьогодні.

На жаль нічого цього др. Кархут не визнає, хоч обов'язаний був справу наголосів у богослужбових книжках докладно простудіювати, коли взявся за таку річ, як видання Служебника. І коли він говорить про наголос, „який вже через довший час в церковних книжках устійнився“ (ст 13), то це він має на увазі тільки книжки XIX віку. Ніде з праць др. С. Кархута не знати, щоби він студіював українські

*) Див. мої праці про наголос: 1) Наголос яко метод означення місця виходу стародрукованих книжок, „Записки Наук. Т-ва“, Львів, т. 136—137, ст. 197—224, 1925 р. 2) Український наголос на початку XVII віку „Записки чину Св. Василія Великого“ 1926 р., т. II, ст. 1—29. 3) Українська вимова богослужбового тексту в XVII в. Варшава, „Елпіс“, 1926 р., кн. I, ст. 27—32. 4) Український наголос в XVI віці, „Сборник статей в честь акад. Л. И. Соболевского“, 1928 р., ст. 444—451.

стародруки, а це й довело його до того, що поза російський наголос в богослужбових книжках іншого він не визнає. Ось через що в своїм Служебнику др. Кархут поспідовно запроваджує московський наголос.

Перебуваючи в Галичині, я скрізь пильно прислуховувався, як читають в церкві богослужбові книжки. І мушу ствердити, що дуже часто вимовляють тут їй тепер з старим українським церковним наголосом; коли я питався, звідки походить їх наголос, відповідь була одна: „Та в нас скрізь так вимовляється“. Я коли я вказував, що в їхніх церковних теперішніх книжках не так написано, на те мені відповідали, що на надрукований наголос звичайно уваги не звертається. Нове ж покоління, молодші священники переважно акцентують вже по російському, хоч непослідовно, і відповідають, що їх так учати в семінаріях.

Не роблю тут багатьох виписок акцентів зо Служебника Кархутового, бо всі вони—російські. Два рази я вже друкував Словника українських церковних акцентів („Записки чину Св. Вас. Вел.“ 1926 р. т. II і „Елпіс“ 1926 р. кн. I); в 1722 р. в Супрасльській друкарні видруковано «Лексиконъ сибирскъ Словесникъ Славянскій», церковно - слов'янсько-польський словник, в якім наголос скрізь був старий український; частину цього Словника подав я в „Елпіс“ кн. I.

Тільки для ілюстрації подам трохи прикладів зо Служебника Кархута і з старих українських церковних книжок.

Наголос російський (у о. Кархута):

Бѣстѣнноє	Ст. 1.
бытіѧ	17
брата	8
братьы	2
всегда	1
всегѡ	1.11
вторый	7.18
втораго	13
вторыя	5
глагол	2.10
глаголи	3
глаголъ	1
глаголъ	1
глаголъ	2
глаголемыя	2
глаголъ	2
даръ	15

Наголос український (в стародруках):

Божественное
бытіѧ
брата
братьы
всегда
всегѡ
вторый
вторагѡ
вторыя
глагол
глаголи
глаголъ
глаголъ
глаголъ
глаголемыя
глаголъ
даръ

дағбұхъ	7	дағбұхъ
деснáта	3	деснаа
десныá	4.10.16	десныа
деснýю	2.4	деснýю
десною	4	десною
ектенїо	10	ектенїю
жéртвеникъ	4.5	жертвеникъ
жилыца	2	жилыца
сéлш	2.14	сéлш
законныа	4	законныа
земныхъ		земныхъ
нзбáви	2	нзбáви
нма	2.7	нма
нсповéданїемъ	1	нсповéданїемъ
нсповéданїи	15	нсповéданїи
нсповéдатиса	12	нсповéдатиса
кадитъ	7	кадитъ
копиé	4	копиé
копиéмъ	4	копиéмъ
крестлабрáзви		крестлабрáзви
кромѣ	1	кромѣ
малый	16	малый
Марію	11	марію
моéгш	3	моéгш
молтвами	5.12	молитвами
магкий	7	магкий
недгѹюшихъ	11	недгѹюшихъ
Оба	2	Оба
ѡдеснýю	5	ѡдеснýю
ѡлтарь	8.16	ѡлтарь (б)
ѡберзи	2	ѡберзи
ѡчисти	9	ѡчисти
пнтиꙗ	1	пнтиꙗ
плодовъ	11	плодовъ
повéдати	4	повéдати
показы	16	показы
полезномъ	15	полезномъ

посре́дъ	16	посре́дъ
препо́ашн	3	препо́ашн
при́зрн	2.12	при́зрн
пáтыа	6	пáтыа
рабóты	2	рабóты
свое́а	1.8	свое́а
свéднтельствовá		свéднтельствовá
сéмъ	1	сéмъ
сéа	6	сéа
сíе	7	сíе
сíа	2.15	сíа
сíю	1.5.11	сíю
слово́бимый	17	слово́бимый
сподобн	2	сподобн
сподоби́вый	17	сподоби́вый
срéдн	5	срéды
страпнъ	2.4	страпнъ
твоёгш	2.4	твоёгш
твоёмъ	2.12	твоёмъ
твоёа	3.7.12.15	твоёа
твóрнъ	1.4	твóрнъ
твóратъ	2	твóратъ
оутешнителю	9	оутешнителю
хвалы	4.7	хвалы
хвалъ	9.10	хвалъ
хвалѣ	12	хвалѣ
христе	2.7	христе
царю	1.9	царю
царствъ	3	царствъ
честнагш		честнагш
щедротамъ	6	щедротамъ

Уже з цього короткого словничка виразно бачимо, що др. Кархут послідовно дає наголоси російських церковних книжок, не знаючи або не хотячи знати про наголоси книжок українських.

Постанова Львівського Собору 1891 р. про вимову **помолі́мса** та **просні́мъ** була зовсім правдивою; так само маємо й по всіх наших ста-

родруках, а тому твердження др. Кархута, ніби „традиція книг йому протииться“ (ст. 13), єсть якесь непорозуміння і дійсності не відповідає (він, певне, має на увазі традицію XIX століття).

Непослідовності в зазначені наголосу одного й того слова не рідкі в Служебнику, напр.: *знаменъ* 4 і *знаменъ* 18.

6. Про самий текст Служебника не буду тут говорити, — нехай про те пишуть знавці цієї справи. Але те порівняння тексту Кархутового, яке я робив з текстом старих українських текстів, показує, що текст у о. Кархута часто відріжняється від них, все наближуючись до тексту російського.

7. Пояснення в текстах (рубрики) в Служебнику о. Кархута постійно відріжняються від таких же пояснень в старих українських Служебниках. Напр., в Служебнику 1637 р. (Львів, друкарня М. Сльозки, передрук видання Київського) перед Проскомідією читаємо: *Хотѧ ієреи Бѣтвеюноє гъвершати тайнство, долженъ бѣтъ първѣє б҃уко ми-ренъ быти съ всѣми, ни имѣти что на кого, ниже наинъ кто да имать что и ерце...* і т. д., а в Служебнику о Кархута ст. 1 пояснення інше.

На одну річ хочу звернути тут увагу. Чому в нас думають, ніби пояснення (рубрики) в Служебнику повинно давати церковно-слов'янською мовою? Чому не своєю живою мовою? Українська традиція знає й інше в цій справі. Так, в своїм зборі маю одну рукописну церковно-слов'янську Євангелію XVI-го ст., в котрій усі рубрики дано українською мовою. В Публичній Бібліотеці м. Варшави переховується друкована Євангелія початку XVII ст., 1611 р. в якій всі рубрики писано так само живою українською мовою. А ось у мене Служебник болгарського видання *), в якім усі рубрики подано живою болгарською мовою; напр., на ст. 113, на початку Проскомідії, читаю тут: „Свещеникъ и дияконъ отиватъ прѣдъ жертвеника и, като се покланятъ три пѣти, казватъ тихо: *Бѣ, ѿчисти...*“ і т. д.

На основі всього цього ставлю питання: чим можна поважно довести, що пояснення до тексту (рубрики) Служебника повинно давати непремінно церковно-слов'янською мовою? Я такої думки, що рубрики мусимо давати тільки мовою українською, і в цім не буде нічого нового, бо подібні пояснення живою мовою в церковних книжках наша традиція знає.

8. Уся наша стародавня письменність не знала великих літер, а о. Кархут ставить їх в Служебнику по сьогочасних вимогах; коли реставрується стародавній правопис, для чого тоді сучасні правила для великих літер?

*) Служебникъ. На славянски и въ прѣводъ на бѣлгарски езикъ. Прѣвели и издаватъ: Струмишкий Митрополитъ Герасимъ и Архимандритъ Борисъ, Цариградъ, 1908.

Ще на одну непослідовність вкажу. Др. С. Кархут в своїм Служебнику подає занадто багато тител (в титлах кохалися росіяне, а в українських старих книжках все було їх менше), але ставить їх непослідовно; напр., **глти 3 і глаголемыя 2** (наголос російський, а український постійно був **глаголати**), **Мбрю 13 і Марію 11, чтною 4 і честнагш 5** і багато подібних, — то слово з титлом, то без нього.

Др. Кархут пише: **св'єд'єтельство 1,5, св'єд'єтельства 5;** по старих українських книжках частіше маємо **св'єднительство**, **св'єднительства**, **св'єднительствати**, що відповідай й живій нашій мові.

Звичайно, коректура богослужбових книжок мусить бути бездоганною, а між тим в Служебнику о. Кархута на кожній сторінці знаходимо багато поплутань **и з н, к з в, л з д** і т. п., так ніби це видання румунське, де такі поплутання звичайні; титла часто позбивалися; замість правильної камори **маємо** і т. п. Обраний для Служебника шрифт (черенки) дуже негарний.

Кінчаючи свій докладний аналіз праці о. др. Кархута, мушу ще раз підкреслити, що вона пророблена таким дилетанським способом, що з наукою має не багато спільногого. Суб'єктивність та непослідовність такі часті в цій праці, що можна тільки пожаліти, нашо на неї дали своє благословення аж 11 ієрархів. Бо ж ця праця — то помітний удар і по українській науці: кожний, хто розуміється на справі, на нововидані Служебнику наочно пересвідчиться про занадто низький рівень знання історії церковно-слов'янської мови в Греко-католицькій Церкві, а чужинці перенесуть це й на саму українську науку.

Серед українського громадянства поширено погляд, ніби Служебник о. Кархута видано в старій українській формі, і що він взагалі український. За всею рішучістю заявляю тут, що Служебник о. Кархута з українською традицією має дуже мало спільногого; навпаки, всі стародавні риси української церковно-слов'янської мови о. Кархут, як то ми бачили вище, скрізь старанно повикидав зо свого Служебника.

Часті свідчення автора, що свою працю він ґрунтует на давніх пам'ятках, то якесь непорозуміння. Стародавніх церковно-слов'янських українських книжок автор не студіював і на них не ґрунтувався, а звідси вийшла і вся його методологічна хиба, бо він оперся головно на книжках московських і то нового часу.

Так, богослужбові книжки в теперішній час конечно потрібують реформи, але зовсім не в тім напрямі, як це зрозумів о. др. Кархут. Церковно-слов'янський правопис такий складний, що його тепер знають лише фахівці; отож, безумовно потрібна реформа не в напрямі збільшення його трудності, як це робить о. Кархут, а як раз навпаки — в напрямі його упрощення і пристосовання до сучасних умов.

По-друге, церковний текст мусимо послідовно давати лише в своїй українській редакції, редакції реальній, опертій на рідній традиції та на живій мові. Отож, маємо послідовно давати (як то й було в нас) **шт́е́ць, шт́цà, шт́цю, хвáліть, хвáлатъ, тобъ, воградъєшъ і т. п.*).** Тільки та реформа літургічного тексту в наш час буде оправданою, яка наблизить вимову його до живої мови, цеб-то зробить сам текст більше зрозумілим для вірних. Суб'єктивна реставрація деяких рис давнього правопису в дусі о. Кархута тільки віддалить нас від ясної і прозорої великої Кирило-Мефодіївської ідеї. Не можна забувати й святої поради ап. Павла: Христос „oudоволи насть служителі быти Нову Завѣту, не писмени, но духу: писмѧ бо убиваєть, а духъ живо-творить“ (ІІ Кор. 3⁶).

II.

Українська церковна вимова.

1. «Дѣꙗгъ вонна», Молитвословъ длѧ Православныхъ жолнѣршвъ Польской Іармін». Варшава, № 4. 348+4 ст. in. 16⁰.

Для православного вояцтва в Польщі видано доброго Молитовника. Зміст його дуже ріжнорідний: крім молитов повсякденних, тут уміщено ще й молитви на ріжні випадки, уривки зо служб церковних, моральні навчання, пісні з Богогласника і т. п. Молитви повсякденні видрукувано двома шрифтами—кирилицею та гражданкою, все інше—тільки гражданкою.

Приємна новина, перша в Польщі: цілого Молитовника видрукувано мовою церковно-слов'янською, але в українській вимові, а передмову та слово митрополита Діонісія, що поблагословив цю працю, — українською мовою. Це не тільки приємна, але й відповідальна новина, бо ж видання офіційне. Отож цим Молитовником серед православного вояцтва в Польщі офіційно запроваджується українська церковна вимова. Давно пора! І зо:сім логічно буде, коли надалі і Служби Божі відправлятимуть для православного війська в його споконвічній українській вимові, а не в вимові російській, як це робиться тепер.

На жаль тільки, Молитовника видано надзвичайно недбало. Зо всього знати, що видавці його слабенько знають ті справи, за які взялися. Це велика недостача цього доброго Молитовника.

*) Частинно я вже виконав це в 4-ім виданні Молитовника в моїм перекладі, Варшава, 1930 р.

1. Церковно-слов'янський текст, уміщений в Молитовнику, ви-
друковано так недбало, що помилки знаходимо на кожній сторінці; не
брак навіть таких помилок, як **бч́исти** ст. 64, **Акш** 26 і т. п., замість
бч́исти, м́кш. Наголоси поставлено з частими помилками, — в самім
заголовку Молитовника три помилки. Часом титла роскриті, часом ні;
одні й ті слова часом з великої букви (ст. 22), часом з малої. В чу-
жих словах замість ї часто маємо **н** і т. п.

2. Українську вимову впорядчики Молитовника зазначили дуже
обмежено, а то в таких випадках:

а) Кожне **ѣ** передається тут через і. Але треба пам'ятати, що має-
мо випадки, коли **ѣ** в ц.-слов'янськім тексті стоїть тепер лише традицій-
но, а тому **добрѣ** в українській вимові буде **добре**, а не **добрі**, як
пишуть упорядчики на ст. 101.

б) Церковно-слов'янське **и** правильно передається українським **и**;
але не брак помилок і тут, бо часом в Молитовнику таки маємо **і** зам.
и, напр.: єліка 21, єліци 175, D¹ ті 35, D¹ мі 27.33, Нікодимом 162, ні-
же 31.49 і т. п. В приказовім способі часом маємо **и** зам. **і**: не говорить 21,
миром Господу помолимся 107, рците 174, а треба: не говоріть, по-
молімся, рціте.

Зовсім не дали собі ради впорядчики Молитовника з речівника-
ми жіночого роду м'якої відміни; то вони пишуть G¹ плоті 79, землі 39,
жизні 49, N³A³ дні 49.79, заповіді 31.93, то пишуть: G¹ жизни 41.61.71,
души 83, напасти 47, благости 51, D¹ милости 83, N³A³ кости 35, пако-
сти 61 і т. п., цеб-то роблять помилки проти української вимови.

в) Церковно-слов'янські форми G¹ прикметників на **-аго** в Моли-
товнику скрізь передано через **-ого**: святого 23.35, грішного 31.43, ле-
жащого 31, лукавого 27, лінівого 29, распятого 39, воскресшого 41,
грядущого 41, будущого 41 і т. п. Це зовсім правильно, бож болгар-
ське закінчення **-аго** зовсім чуже нашій мові; закінчення **-ого** знане
в наших церковних книгах з найдавнішого часу, але болгарське **-аго**
вперто держалося й тепер держиться в українській церковній вимові;
пор. церковну вимову на Буковині та в Галичині.

г) Закінчення **-Акш** передається так само фонетично: близньо-
го 99.97, іскреннього 97; це новина так само; а що це не випадкові
форми, вказує коректурна поправка їх на ст. 349.

д) Коли до сказаного додати ще таку форму (випадкову?), як ро-
зуміти 31 для **мзчъбти** (але: распятого 39, в разумі 195), то це бу-
де й вся „українська вимова“ для нового Молитовника. Рямці цеї ви-
мови, як бачимо, дуже вузенькі, їх треба було значно поширити, коли
видавці вважали за потрібне вжити, напр., форм на **-ого** зам. **-аго**.
Зроблю тут ще кілька заміток.

1. В Молитовнику не м'ягчиться ц: Отца 21, Отцу 39, лица 35.89, творца 39, сердца 53, отец 63, человіколюбец 81 і т. п.; шкода, бо ж українська вимова знає тут споконвіку лише м'ягке ц.

2. Видавці пишуть і перед голосною: без сравненія 87, істління 87, беззаконіє 33, веселіє 35, Прокопія 331, Софронія 332, Іпатія 335 і т. п.; ліпше було б писати тут и, що зрештою, зробили й видавці, але тільки по р, напр.: Григория 330.338, Димитрия 331.339, Порфирія 331.340, Гурия 340, Єлевферія 341, Іаннуарія 333, Макарія 334, Гликерії 334, Онуфрія 335, Іларія 336, Захарій 338, Кириака 338, Ілариона 339, Мортірия і т. п. Чого ради тільки по р пишуть вони и, пояснити трудно. Нащо тоді Кипріана 339? Взагалі, послідовності в Молитовнику дуже мало, бо маємо й одиничні форми: Родиона 340, Галактиона 340, Маркиана 339.

3. В третій особі однини й множини теперешнього часу дієслів в Молитовнику не м'ягчиться кінцеве т: буде 21.27.41, мнят 21, будут 21, святится 25, обнажатся 29, возврадуються 35, обратятся 35 і т. п.; українська вимова з найдавніших часів знає тут м'ягке т, і шкода, що видавці його знехтували.

4. Церковно-слов'янські Троїце, прїиді в вимові передаються Троїце 29.87, прїиди 23.71 і др.; звичайно, ліпше б було подати Троїце, прииди, що зрештою і в Молитовнику маємо: найпаче 33, преїти 37.79, преїду 83 і т. п.; послідовності, як бачимо, нема.

5. Церковно-слов'янська ф збережена зовсім непотрібно в гражданськім шрифті в українській вимові, напр.: Феоктиста 330, Феодосія 331, Феофілакта 332, Феодора 333, Меѳодія 335 і т. п.; звичайно, послідовності й тут нема, а тому знаходимо й Єлевферія 341 (ц.-сл. Ελευθέριος).

6. Зовсім зайвим було затримувати традиційне -їа- і в українській вимові замість живого -ія-: діавольського 45, Іпатія 332, Кириака 338, Кипріана 339; правда, послідовності й тут нема.

Видавці, видно, мало знають історію традиційного чужого нам -ia, і пишуть раз Іпатія 332, раз Іпатія 325.

7. Коли в Молитовнику дано українську вимову, то в відповідному стилі треба було витримати й все інше, що тільки надавалося. Видавці цього, однако, не зробили, полишивши в Молитовнику чимало й чисто російського, напр.:

а) Наголос в церковно-слов'янськім тексті скрізь подано російський, напр.: Земны́хъ 66, молитвами 56, втора́м 92, йма 24, ўро́ 22, хвалъ 36, Олтаръ 36, творца́ 38, Сде́нью 40 і сотні т. п., тоді як по-українському вимовляється від віків: Земны́хъ, молитвами, втора́м, йма, царю, хвалъ, Олтаръ, творца́, ѿденю і т. п. (Див. мою працю: „Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці“, „Елпіс“ 1926 р.

б) Заголовки молитов подано російською мовою, напр.: **Послѣ
шਬѣда и оужина** ст. 66; **Молитви въ продолженіи днѧ** 64; чи може думаєте, що це по церковно-слов'янському? В сербських та болгарських Молитовниках, напр., заголовки до Молитов подаються живою мовою.

в) На ст. 6—9 уміщено передмову до Молитовника архаїзованою російською мовою.

г) Українська форма буде **свѣдѣтельство**, свідительство, а в Молитовнику дається російська: **свидѣтельства** 96, свидітельства 97 (треба: свідительства).

Подані приклади ясно показують, що самі видавці не ознайомилися добре з тим, що то єсть українська церковна вимова, і тому її постійно плутають, а послідовності, як бачили, ніде в них нема. З цього погляду Молитовник робить сумне вражіння книжки, складеної похапцем. До цього треба ще додати безконечне число коректурних помилок, які знаходимо на кожній сторінці (самі впорядчики подали аж чотири сторінки поправок!), а особливо в тексті церковно-слов'янськім, який тут часом виглядає малограмотним (**напечатса** 6, **криѣпкій** 24, **Ѣкш** 26, **поклонимса** і **принадаємъ** 30, **дрѹгъ** 1, **Молитвослобозъ** 1, **ѡ грѣхъ** 34, **вѣхъ вѣкъ** 38, **ради человѣкъ** 38, часте вживання и зам. **и** напр. на ст. 24, **оустинѣ** 36 і т. п.); а такі помилки, як честійшую (зам. честнійшу) херувім ст. 63 робитимуть на читачів-вояків занадто сумне, а може й некорисне вражіння.

Загальний наш висновок про нову книжку: задум дуже добрий, зовнішність роскішна, але виконання праці постільки незадовільняюче, що Молитовник викличе безумовно сумне вражіння занадто недбалого, а часом і малограмотного видання.

2. Український православний Молитвенник Добрый Пастир. Видання Української Греко-Православної Консисторії в Канаді. Вінніпег, Ман, 1926. Ст. 288 in 32°.

Це добре й дуже старанно видана книжка такого змісту: Молитви ранішні, денні, вечірні, ріжні, що повинен знати кождий православний українець, а крім цього—Вечірня, Утрена, Служба Божа, тропарі, кондаки і др. Для Молитовника вжито перекладів проф. I. Огієнка, почасти інших. В кінці вміщено колядки й побожні пісні (ст. 281—286, на жаль, мало).

Тексти церковні подано в Молитовнику двома мовами — українською та церковно-слов'янською. Текст церковно-слов'янський видруковано гражданкою, скрізь в українській вимові. Про цю вимову зроблю тут декільки заміток.

1. Ц.-сл. літери замінені на гражданські, а саме: **А—я, Ѳ—і, ы—и, Ӯ—у, Ӷ—з** зовсім не вживається.

2. Буква **Ѳ** скрізь передається через **і**, навіть везде сий (треба везде, бо старо-слов. **Възде**, пор. наше де), тім поюще 173 (треба тим, за формою **тъмъ**); то лише в російських книгах маємо **възде, тъмъ**.

3. Буква **И** передається нашою **и**: возвесели силою 142 і т. п. Але в Молитовнику допущено не мало помилок. Напр.:

а. Часом зам. **и** маємо **і**, напр.: Христе 142 (хоч Христе 174), похвалиті 148 і др. Це відгуки російської вимови.

б. Ц.-сл. **У** залишено в Молитовнику: мура 159, Муроносицам 159, упакой 160, в түмпані 171, уссопом 13 і др. Це непотрібне, — **у** передаємо через **и**: миро, а на початку слова через **і**: ісон (подвоєння **с** так само зайве).

в. Ц.-сл. **міръ** світ, *mundus*, в Молитовнику скрізь передається **мір**: гріх міра 174, посіти мір Твой 166, всему міру 165, днесь спасеніє міру 175 і т. п. Розріжнення **миръ** від **міръ** укр. мова не знає, тому скрізь уживаємо тільки **мир**.

г. В називнім відмінкові множини (**N³**) м'ягких відмін українська вимова знає **і**: птиці, царі, старці і т. п. Молитовник дає неправильні форми: птици 170, старци 170, цари 172, мечи 170, хоч юноші 170.

г. В **N³** прикметників українська вимова знає **і**, а Молитовник дає недобре **и**: птици пернати 170, мечи обоюду остри 171, премудрость прости 164 і др.

е. Часом в чужих словах Молитовник дає **і** зам. **и**: Херувім, Серафім 169, хоч на ст. 225 маємо правильно Херувим, Серафим.

е. Букву **и** по голосних Молитовник зовсім добре передає через **ї**: своїх 171, їм 143, мої 144, воїнах 144 і т. п. Лише де-не-де помилки: Твоім 17. Звичайно, так само буде Ізраїля, а не Ізраїля 163.

ж. Молитовник **и** перед голосною скрізь передає через **і**: диханіє 164, благословеніє 141, царствіє 11, іскрушеніє 11, веселіє 11 і т. п. Це москалізм, бо стара церковна українська вимова знає тут тільки **-иє**, напр. диханіє.

з. В приказовім способі в старо-сл. мові в певних умовах маємо: **Ѣ: хвалѣте, приидѣте**, а пізніше це **Ѳ** панує в українських пам'ятках. І слішно, бо ж така жива українська вимова: хваліте, прийдіте, помолімся, просім і т. п. На жаль, Молитовник пішов за російським текстом, де в цім випадкові скрізь **и**, і неправильно дає: рците 159, прийдите 165, постидитесь 161, хвалите 158.164.169.170.172, Господу помолимся 163, приклоним 176, поклонимся 160.165 і багато інших; лише часом маємо рціте 162, помолімся 207.226, прийдіте 11.

i. Зовсім слушно и по голосній в певних умовах Молитовник передає через й: Тройце 142, прииди 163, приайде 165, приайдите 165, найпаче 13 і т. п.

4. З українським м'ягким ц Молитовник не дав собі ради: де-неде правильно пише отець 167, чоловіколюбець 144, але в більшості пішов за російською вимовою: отець 167, отца 19, отцу 9, творца 17, конца 19, десница 141 і т. п.

5. Отвердіння р і щ зовсім слушно зазначив Молитовник: олтар 17, цар 141.149, Матер 169, пещ 141, помош 148 і др.

6. З буквою ф Молитовник не дав ради: то зазначив його старо-українською вимовою фт: Афтаназія 167, то вимовою т: Методія 167, Теодосія 167, Теодозія 178, то вимовою ф: Саваоф 224.

7. А вже латинська вимова с перед голосною як з недопустима: Афтаназія 167, Теодозія 178 (хоч поруч Теодосія 167).

8. В церковно-слов'янськім правопису міцно защепилася стара (болгарська) звичка не м'якшити л перед приголосною. Але треба пам'ятати, що для нас це тільки правописна риса, вимовляємо ж л м'ягко: сильний, апостольскую, жительство і т. п. Молитовник не знає цього і помилково подає: ангелскими 221, апостолскую 19, лістивним 147, началнику 175, прилпе 149, силний 168, силния 168, телци 17, хвално 174 і др. (хоч жительства 43, жительству 142). Неправильно подається Ізраїл 171, зам. Ізраїль.

9. Так само встаровину не зазначалася м'якість н, особливо перед м в Ab³; Молитовник послідовності тут не має: заступленми 166 (треба: заступленьми), чиньми 221 (треба чинми), пише: воньми 163 і вонми 148, воньмим 161.

10. В українській вимові принято -скій вимовляти як -ський: апостольський, але Молитовник подає правописне ангелскими 221, апостолскую 19, житеїскую 220 і др.

11. В G¹ L¹ і N³ Молитовник звичайно подає галицькі форми: Тройци 211, на небеси і на земли 11, кости 15 і т. п., хоч часом землі G¹ 17 і др. Так само D¹ лише на -ви: цареви 11.

12. L³ подається то на -ix: в грісіх 13, язиціх 162.171, то на -ex: в костех 146, в людех 171, в піснех 168.

13. G¹ прикметників подається скрізь на -аго (зам. українського -ого): святаго 19.140, єдинаго 17, сшедшаго 19, распятаго 19 і др., і лише випадково святого 19.140.

14. Теперішній час Молитовник скрізь подає в російській вимові на -т (українська -ть): будет 11, хвалит 169, возврадується 15 і т. п., і лише випадково пробивається українське хвалить 164, обидеть 162, возвістять 15, заступить 145.

15. Зовсім слушно ймення часом подаються в живій формі: Йосифа 163, Володимира 167 (див. ще вище §§ 6—7).

16. Українська церковна вимова знає часту вокалізацію ть в прийменниках, що зазначив і Молитовник: во язиціх 162, слава во вишних 144, во чловіціх 173, спокланяєма і сославима 19 і др.

17. Молитовник подає старий український церковний текст, почасти збережений в Греко-уніяцькій Церкві, напр.: ... і Твоя сохраняя крестом Твоїм люди 142, нас діля чловік 19, Богородице Діво, радуйся обрадованная Маріє 21, яко родила еси Христа, Спаса Ізбавителя душам нашим 21, всякую нині житейскую отложим печаль 220 і др.

18. Не знаю, про якого „імператора нашого“ згадує в Америці Молитовник: Возвесели силою Твоєю благовірного імператора нашого 143.

19. Усі заголовки до Молитов і всі пояснення в церк.-сл. тексті подано зовсім слушно тільки українською мовою.

20. Текст церковно-слов'янський в Молитовнику скрізь зветься „старослав'янським“ (ст. 139, 207, 287, 288 і др.). Це помилка: треба— ново-слов'янським.

III.

Білоруська мова в Церкві.

Ks. Ad. Stankiewicz: *Rodnaja mowa u świątyniach*, Wilnia, 1929 h., 192 ст., відбитка з «Chryścijanskaja Dumka».

Відомий білоруський діяч, б. посол до сейму кс. Адам Станкевич в кінці 1929 р. випустив дуже цікаву книжку під вищеподаним заголовком. Заголовок не зовсім відповідає змістові, бо в праці кс. Станкевича маємо головним чином історію взагалі білоруського церковного руху в католицькім костелі. Книжку написано людиною, що передумала й душою пережила все те, про що росповідає, а тому читається легко і з зацікавленням. Місцями оповідання авторове писане з великим захопленням, з гарячим пієтизмом до справи, і тому робить на читача, особливо такого, що розуміється на цій справі, сильне враження.

Складається книжка з десяти розділів. В I розділі оповідається про загальне значіння рідної мови в житті, а також про живу мову в давній Церкві,—жидівську, грецьку й слов'янську (чимало використано з I т. моєї праці: „Костянтин і Мефодій“). В короткім II розділі росказано про завмерлі й живі мови. Цікавий III розділ: „Рідна мова в Церкві і Святе Письмо“, де подано багато доказів із Св. Письма про необхідність живої мови в Церкві. Звичайно, тільки з католицького погляду подано IV розділ: „Рідна мова в Церкві і костел католицький“,—

автор зовсім замовчує боротьбу католицької Церкви з живими мовами в Церкві. Але приклади з пізнішого життя католицької Церкви, що їх подає автор, дуже цікаві, напр. постанова Кульмського Синоду 1583 р. про те, щоби пробощ, коли не розуміс місцевої мови, старався про духовника, що мову цю знає. Прикладів таких подано багато. Цікаво що 1332-й канон нового кодексу церковного католицького права вимагає від духовних застосування до місцевих мов вірних.

Розділ V — історія білоруської мови в Церкві до кінця XVIII ст.; скрізь знати, що автор докладно історії цього часу не знає і тому часто плутає мову білоруську з українською. Напр. на ст. 37 автор твердить, ніби урядовою мовою в Литовськім князівстві була мова білоруська і посилається на відомий § Литовського Статуту. Але ж не треба забувати, що до того таки Литовського Князівства належав і народів український, якого було значно більше за число білорусів, сам народ був культурніший, і що ж, і він послуговувався теж білоруською мовою? Тисячі актів з XIV—XVII віків, що вийшли з урядових канцелярій, писані українською мовою і голосно збивають твердження кс. А. Станкевича. Та і в Статуті Литовськім говориться не про мову білоруську, тільки про „руську“, а такою звалася найперше мова українська. Про культурну єдність та про єдність літературної мови для народів українського й білоруського не згадує кс. А. Станкевич ані словом. У білоруських письменників таке трактування стало, на жаль у теперішній час загальним.

Розділу VI-го,—білоруська мова в Церкві за XIX ст., — не можна читати без зворушення. Російській уряд, борючись з унією, своєю нерозумною політикою сам заганяв білоруський народ до костелу католицького, а там його польшили. Від світських чиновників, як знаємо, не відставали й деякі духовні. Сам єп. Йосип Сімашко, як він признається в своїх записках, спалив декільки тисяч уніяцьких церковних книжок (ст. 52—53)... Скільки тоді загинуло книжок українських!

В розділах VII—Х, ст. 69—190 дуже докладно розповідається про історію церковного білоруського руху в ХХ столітті, де вже й сам автор приймав діяльну участь. Подається тут дуже багато найріжніших документів,—листів та прохань до вищої церковної влади (католицької), оповідається докладно про працю всіх видатніших білоруських священиків (подано й їх фотографії), докладно розповідається про урядові заходи здушити білоруський рух, скрізь підкреслюється велике незадоволення цим рухом місцевого польського громадянства й польської церковної влади і т. п. Зворушливими задушевними словами докладно розповідає автор про всі ці дошкульні перешкоди білоруському церковному рухові, і викликає в читачів правдиве співчуття.

Головний висновок праці кс. А. Станкевича: білоруська мова, не дивлячись на найріжніші перешкоди, проте жила в католицькім костелі непереривно, від найдавніших часів аж до наших днів.

Ще на одну річ хочу звернути увагу. Чому кс. А. Станкевич вживає в своїй праці не білоруської традиційної церковної термінології, а термінології тільки католицької? Він пише: kašcioł, kaścelny, ksiondz, biskup, arcybiskup, nabożeństwo і т. п.—чи ж то так було встаровину в народі білоруськім? Напр., навіть самі поляки встаровину часто вживали cerkiew, cerkiewny і т. п. Пише ж кс. А. Станкевич mitrapalit (а не metrapalit), чому тоді не вживати й інших церковних термінів в традиційній білоруській формі?

IV.

Сербська вимова церковно-слов'янського тексту.

Зборник Молитава за православну српску младеж. Прибрао и саставио Јован Петровић, Протопрезвитер, професор и катихета на кр. вел. гимназији и кр. вел. реал. гимназији у Загребу. Року не зазначено, 264 ст. in 16°.

Кожна Православна Церква, що вживає церковно-слов'янської мови, від найдавніших часів знає свою власну вимову, цеб-то читає літургічні книжки згідно з вимогами своєї живої мови. Про українську церковну вимову не раз вже писав я (див., напр., мою працю: „Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, „Елпіс“ 1926 р. т. I ст. 11—32); порушу тепер питання про сербську церковну вимову.

Сербська Церква ще від найдавнішого часу читала по своїх церквах богослужбові книжки зо своєю власною сербською вимовою, що так виразно відбилося на всіх численних сербських рукописах з XII віку. Стара сербська вимова почала трохи розбиватися лише з другої половини XVIII-го віку, коли зачався в Сербії сильніший російський вплив; цей вплив особливо скріпився в віці XIX, коли не мало сербів училися по російських духовних школах. Але в останній час, особливо по світовій війні, по сербських церквах знову міцнішає своя власна сербська вимова богослужбових книжок.

Молитовник, що його титул подано вгорі, тим власне є цікавий, що в нім скрізь пробивається жива сербська вимова. Молитовника видруковано гражданкою, але мовою церковно-слов'янською. Приглянемося більше до нього.

1. У нас заціпилася зовсім неправдива думка, ніби заголовки до молитов—то їх істотна частина, що вони мусять бути теж мовою церковно-слов'янською. Встаровину в більшості до окремих молитов не маємо заголовків; заголовки ж в російських виданнях звичайно зложено російською архаїчною мовою. В сербськім Молитовнику, як і тре-

ба було сподіватися, скрізь подано заголовки до Молитов не російські, а тільки живі сербські, напр.: Молитва прва 12, Молитва пета 14, Молитве на светој Литургији 26, Молитва четврта Св. Јована Златоустог 82 і т. п.

2. Пояснення до молитов скрізь дано мовою сербською, напр.: Во имја Отца и Сина и свјатаго Духа, амин (Затим се поклони три пута и читај ово) 5, Кад Свештеник рекне: „Благословено царство“, чита се ова молитва 27 і т. п.

3. В сербській мові давній **ы** та **и** злилися в однім передньорядді **и**, цеб-то колишнього **ы** сербська мова тепер не знає. Згідно з цим в Молитовнику зовсім нема цього **ы**, скрізь **и**, напр.: Сина 5, Душе истини 5, Владико 6.94, ми 6, обично 8, омиј 8.95, бити 92.94.96, биша 10, мисл 18, непостидну 92, ти бо јеси 93, издиханија 94, покриј 95, возсилајем 96, помислих 106, услиша 123, дим 116, зуби 123, с висоти 165 і т. п.

4. Букви **ъ** в кінці слів ніде не дається, лише часом по прийменниках ставиться апостроф: в' нем 165, в' ни 5, с' небес 10 і т. п.

5. Як знаємо, праслов'янські **ъ** та **ь** в живій сербській мові в певних випадках дають **а**. Ця важлива жива риса пробилася навіть до Молитовника, напр.: јесам 9, молитав ради 5, дјејстав злих 21, твојих таинств 94, жизань 94.119.150, пјесан 7.13.14, огань 94, чувстав 95, настави нас на стазу 120 і т. п.

6. Замість **-ии-** скрізь маємо живе **-и-**, напр.: придет 6.7.15, придите 123, примати 98, прими 14 і т. п.

7. Відома в великій мірі в живій сербській мові диспалatalізація (отвердіння колись м'яких) кінцевих приголосних дуже часто в Молитовнику (він взагалі **ь** не вживав), напр.: амин 5, днес 6.165, радост 9.96, страст 95, плот 94, сладост 16.93, благодат 16.93, напаст 18, мисл 18, ден 12.13.103, пламен 21, огна 116, сут 106, Господ 166, ангелскују 7, силне 7, телци 10, дјаволскаго 13, матер 22.95, олтар 10, твар 16.94 і сила т. п.

8. Замість **ш** частенько маємо живе сербське **од**, напр.: од лица 9, од грех 9, од волков 164 і т. п.

9. Жива сербська мова знає переставлення давнього початкового **вс-** на **св-**, це саме частенько маємо і в Молитовнику, напр.: свјех свјатих 5, сведержител 10.14, свјакаго 13 і т. п.

10. В називнім відмінкові прикметників в однині (N^1) в живій сербській мові втратилося кінцеве **ј**; цю ж живу рису маємо і в Молитовнику, напр.: Свјати Боже, свјати крјепки, свјати безсмертни 6, хлеб наусущни 6, глас непрестані 92, сподобиви мја 103, нечисти и богохулни душе 126, всеблаги отче 164, превјечни Бог 165 і т. п.

11. Згідно з живою вимовою не подвоюється **н**, напр.: неосуждено 98, сокрушену 10, смирену 10, рожденаго 10, рождену 10, по-

гребена 12, неизреченују 92, неизреченоје 93, умершчленаго 98, окаjanого 126, смиренаго 104 і т. п.

12. Не мало в Молитовнику й таких форм, як: посьледнаго 94.98, Оче наш 194 і т. п.

13. З церковно-слов'янським **щ**, чужим сербській мові, не міг дати собі ради впорядчик Молитовника, і передав його по російській традиції через **шч**, напр.: сокровишче 5, немошчи 6, насушни 6, в полунощчи 7, шчедротами 14, нощчи 14, ашче 17.106, зрјашчих 93 і т. п.

Оце сербська церковна вимова, як вона пробивається в Молитовнику о. проф. Ів. Петровича. Як бачимо, багато рис живої сербської мови увійшли й до вимови церковної, тільки проф. Петрович сербської вимови глибше не продумав і послідовно до Молитовника її не запровадив.

V.

Жива сербська мова в Церкві.

1. Молитвеник. Лондон, 1917. Стор. 104 in 16°.

Цікава доля цього Молитовника: коли ціла Сербія знаходилась в руках ворожих, на поміч Сербській Церкві прийшла Церква Англіканська, і Архієпископ Кентерберійський видав цього Молитовника. Про це свідчить така передмова в мові англійській та сербській на ст. 3-ї:

„Я розглядаю яко правдивий привід для подяки Провіднню і яко добрий знак для будучности те, що Англійська Церква, у цей час найбільшої кризи, підтримує діяльність та Богослуження Сербської Церкви виданням цеї книжки. Сербський нарід перейшов через долину пониження та туги, і ми цінимо яко привілей те, що можемо протягнути руку помочи. Рандал, Архієпископ Кентерберійський. Ламбет, Лондон, жовтень, 1917“.

Митрополит сербський поблагословив видання Молитовника так (ст. 4): „*Imprimatur. By Dimitrije, Metropolitan of Serbia, Archbishop of Belgrade. Corfu, October, 1917*“.

Цілий Молитовник складено живою сербською мовою. Тут уміщено молитви ранішні, денні, вечірні, молитви на найріжніші випадки, покаянні й інші псальми, тропарі і т. п.

Ось зразок перекладу („Взбанной воєводі“): „Теби изабраной Војводи, победну и благодарну песму кличу слуге Твоје, које си избавила од зла, Богородице! А Ти, која имаш непобедну власт, избави нас од сваке беде, да Ти кличешо: Радуј се невесто невенчана“ (ст. 47).

Молитовник оздоблено гарними образками, а серед них святі сербські: Св. Король Милутин, Святий Сава і Св. Цар Лазар.

2. Божанствена Литургија Светога Оца нашега Јована Златоуста. Превео са грчког јерођакон Јустин Сп. Поповић, наставник Богословије Св. Саве. Београд, 1922. Ст. 104 in 16°.

Перекладчик оповідає в Передмові (ст. 5—6), що передклад Літургії він зробив для приватного вжитку; переклав з того грецького тексту, що його поблагословив св. Синод Грецької Церкви і що з нього правиться Служба Божа в Великій Церкві Царгородській і на Афоні.

На ст. 7—104 дано повний текст живою сербською мовою Служби Івана Золотоустого. Скрізь зазначено ті додатки, які знає церковно-слов'янський текст, але яких нема в тексті грецькім.

Для зразка подаю' переклад Херувимської Пісні: „Ми, који тајанствено изображавамо херувиме и певамо Трисвету Песму животворној Троици, одбацимо сваку животну бригу, да би могли примити Цара свих, Кога Анђелски чинови невидљиво на копљима носе. Алилуја“ ст. 52 i 54).

VI.

Жива болгарська мова в Церкві.

Молитвено Съкровище, Български Православенъ Молитвенникъ.

Наредилъ и иэдава † Охридский Митрополитъ Борисъ. София, 1920. Придворна Печатница.

Наша церковно-слов'янська мова в її найстаршому вигляді була мовою, найбільше наближеною до мови старо-болгарської. І не дивлячись на це, з бігом віків жива болгарська мова постільки відійшла від мови церковно-слов'янської, що тепер цеї останньої вже легко не розуміє болгарський народ. Через це ще в 1820-х роках перекладено Св. Письмо на новоболгарську мову.

По світовій війні в Болгарії сильно поширився рух за впровадження ново-болгарської мови до церковного вжитку. Ще р. 1908 видано повного Служебника*), що містить в собі Вечірню, Ранню і всі три Службі

*) Служебникъ. На славянски и въ прѣводъ на български езикъ. Прѣвели и издаватъ: Струмишкий Митрополитъ Герасимъ и Архимандритъ Борисъ, Цариградъ, 1908.

не тільки мовою церковно-слов'янською, але й переклад їх на мову ново-болгарську, 416 ст. in 8°. Ось звідси приклад („Нынѣ отпускаєши“ ст. 197): „Сега отпускашъ, Своя рабъ, Владико, спередъ думитѣ Си, съ миръ, защото очитѣ ми видѣха Твоето спасение, което Си приготвили прѣдъ лицето на всички человѣци—свѣтлината за просвѣщеніе на езичниците и славата на Твоя израилски народъ“. Так далеко відійшла жива болгарська мова від своєї давньої мови.

Молитовники з перекладом повсякденних молитов на ново-болгарську мову тепер дуже шириться серед болгарського народу. Зазначений зверху Молитовник спорядив сам Охридський Митрополит Борис. Це дуже змістовний Молитовник на 644 ст. in 16° дрібного письма, в добром перекладі всіх молитов на ново-болгарську мову. Лише в розділі: „Изъ църковнаго богослужѣніе“ дано трохи зразків і церковно-слов'янською мовою, але всі з перекладом і на мову живу.

Для зразка виписую з цього Молитовника переклад молитви (ст. 314—315): „Богородице Дѣво, радвай се, благодатна Маріе, Господъ е съ тебе! Ти си благословена измежду женитѣ и благословенъ е плодътъ на твоята утроба, защото си родила Спасителя на нашитѣ души“.

В деяких церквах в Болгарії, на вимоги вірних, Служби відправляють уже по ново-болгарському. Таким чином жива мова переросла мову церковно-слов'янську навіть на своїй батьківщині.

VII.

Жива мова в Хорватській Церкві.

Prof. Kerubin Šegvić: Borba za Hrvatsko Bogoslužje i Grgur Ninski ili skižma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059—1075. Zagreb, 1930 р., ст. 119 in 8°. Okrema відбитка з «Bogoslovske Smotre».

„Історія хорватського народу має одну характерну особливість, якої даремно будемо шукати в інших християнських народів, а це є—довговікова боротьба за збереження рідної мови в Богослуженні“. Так роспочинає проф. К. Шегвіч свою цікаву працю. Дійсно, скільки знаємо, в Хорватії ніколи не спинялася боротьба за живу мову в Церкві, а це поклало на історію хорватської культури такий виразний слід. Займаючи найкрайні західні землі слов'янські, хорвати тим самим змушені були вступити в віковічну запеклу боротьбу з народом римським (італійцями), що все мав намір посуватися на схід, на землі хорватські. Боротьба ця зачалася ще на світанку історії, а продовжується аж до

наших днів; і багато раз сильно терпів хорватський народ від італійського наїздника, що все пильнував не дати своєму сусідові стати міцно на ноги. Цею запеклою боротьбою правдиво пояснює проф. Шегвіч те, що від старих віків збереглося так мало хорватських пам'яток: „Було в нас багато пам'яток, писаних глаголицею, але політика Венеції навмисне їх понищила“ (ст. 35).

Хорвати охрестилися чи не найпершими серед слов'янських народів, бо ще в другій половині VII-го віку; хрещення приняли з Риму десь за папи Агафона (678—681), з яким в 679 р. підписали умову проти війни. У цей же час навчилися хорвати й писати, що кидає цікаве світло на історію повстання слов'янського письма. На ст. 32—34 проф. Шегвіч докладно про це росповідає, настоюючи на тім, що хрещення й появління письма хорватського було ще за 200 літ до діяльності св. братів Костянтина й Мефодія.

Провідна думка праці проф. Шегвіча—доказати, що аж до половини XI-го віку хорвати зберегали в своїй Церкві живу рідну мову і ніхто до того часу ніколи їм її не забороняв. „І коли готська мова в Іспанії відступила місце латинській, коли потомки західних готів стратили свої національні обряди, коли не стало літургічного Галіканства й Англіканства, зо всіх західних народів самі хорвати боротьбою зберегали до кінця свою мову в Літургії. Маємо багато народів на сході, що вживають рідної мови в християнськім Богослуженні, а вдавнину було їх і більше, але ані один з них не зберіг його до сьогодні, не дивлячись на постанови та напір найміцнішої організації світа, католицької Церкви, все-таки позоставши на її лоні“ (ст. 2). І лише з середини XI-го віку, коли папа Григорій VII (1073—1085) нищить регіональні Церкви й латинізує їх, сильно потерпіла й Церква хорватська, потерпіла, але остаточно не здалася й зберегла слов'янську мову в Богослуженні.

Хорвати постійно боронилися великою давністю своєї богослужбової мови й азбуки (у них письмо глаголицьке); легенда про те, ніби їм Св. Письмо та богослужбові книжки переклав ще Св. Єроним в IV віці, тримається в Хорватії ще й до нині, і ця власне легенда сильно обороняла хорватську Церкву від латинізації. Хорвати увесь час берегли незмінним свій стародавній текст церковних книг, чим помітно виріжнялися від інших слов'янських народів, особливо східних, що невпинно цей текст міняли (оживляли); і тільки в XVIII в. хорвати таки зробили реформу церковної мови, наблизивши її до мови живої.

У XIX-м віці, як і інші слов'янські народи, хорвати увесь час боряться за впровадження живої хорватської мови в Богослуженні, і в цім відношенні навіть від Риму багато отримали.

Проф. Шегвіч в своїй праці спиняється головно на боротьбі хорватів за мову своєї Церкви в XI-м віці. Провідна думка його праці, як казав я, довести, що до XI-го віку Рим ніколи не забороняв живої мо-

ви в хорватській Церкві, не забороняли її й Собори, а ті звістки, які про це панують в науковій літературі, ніби неправдиві, бо матеріали, на яких основані ці звістки, то фальсифікати. Думка надзвичайно цікава, але вона потрібує ще глибокої перевірки.

Між іншим, на ст. 29—32 проф. Шегвіч трохи спиняється над історією слов'янського письма ще перед Св. Кирилом і боронить той погляд, що Кирило знайшов готове письмо в Херсонесі і поширив його пізніше у західних та південних слов'ян, тільки у західних слов'ян воно не втрималося й загинуло зараз по смерті Св. Мефодія.
